

Česko-německé vztahy

- O co jde v dialogu **Vyvrácené hroby?**

Tim byl na kole v českém pohraničí, jihozápadně od Plzně, v oblasti, která do r. 1945 byla obydlena převážně německy mluvícími občany. Bezprostředně po válce bylo toto obyvatelstvo vystěhováno. Po něm zůstaly už jen některé stopy, především na hřbitovech v pohraničí, tu a tam najdeme i pomníky nebo nápisy v němčině. Hřbitovy jsou zpravidla ve špatném stavu, zanedbané a poničené, i když je v posledních letech na některých místech bývalí obyvatelé vyčistili a opravili. Není výjimkou, že na hřbitovech najdeme otevřené hroby, zjevně úmyslně vypáčené, aby se lupič dostal k vytoužené kořisti. V pohraničí zmizela i spousta vesnic nebo jejich částí, což mělo za výsledek výrazné vyliďnění oblasti. Proto má tolik Čechů v pohraničí svou chatu nebo chalupu, proto je oblast tak klidná.

- Co je...?

Pohraničí: Oblast podél hranic republiky, zejména na jihu, na západě a na severu. Od 50. do 80. let byla část uzavřená z bezpečnostních důvodů. Do takzvaného pohraničního pásma mělo přístup jen málo lidí, hranice hlídaly pohraniční stráže, aby nikdo neutekl do sousedních zemí, tedy Rakouska a Německé spolkové republiky. Několik set lidí při útěku ztratilo svůj život. Dnes je oblast volně přístupná, je turisticky velmi zajímavá pro svůj klid, četné cyklostezky a krásné lesy.

Sudety: Do r. 1945 se o pohraničí a oblastech s ním sousedících mluvilo jako o Sudetech. Tento název, který původně označoval jen část severních hor a měl čistě geografický význam, se rozšířil po r. 1918 na celou oblast, ve které žila v nové Československé republice německá menšina o počtu cca. 3,5 mil. obyvatel. Tím název získal národnostní rozměr. Menšina se pak prezentovala jako sudetoněmecké obyvatelstvo. V 30. letech zde působily nejdříve Sudetoněmecké hnutí, později Sudetoněmecká strana (Sudetendeutsche Partei). Krize v r. 1938, která vyústila v připojení Sudet k Hitlerovu Německu, je ve světě známa jako Sudetská krize.

Odsun/vyhnání/etnická čistka: Po II. světové válce byla převážná část německé menšiny donucena vystěhovat se z obnovené Československé republiky. Oficiální důvody uváděly tento krok jako trest za to, že čeští Němci v r. 1938 zradili Československo. Navíc československá vláda pod vedením prezidenta Beneše argumentovala tím, že s tak početnou menšinou nemůže existovat stabilní a bezpečný stát v srdci Evropy. Vláda k vystěhování 2,5 mil. českých Němců použila speciální termín „odsun“, který se na české straně používá dodnes. Na straně odsunutých Němců se mluví o vyhnání (Vertreibung), aby se zdůraznilo bezpráví toho, že ztratili svůj domov.

V 90. letech v souvislosti s válkou v bývalé Jugoslávii se objevil termín „etnická čistka“ pro násilný akt vystěhování části obyvatelstva kvůli národnosti. V mezinárodní literatuře se od té doby odkazuje na odsun/vyhnání jako na etnickou čistku z důvodu, že kritérium pro vystěhování nebyla osobní vina, nýbrž etnická příslušnost.

V tomto článku je spíše použit termín „vysídlení“ z důvodu, že nejlépe vystihuje podstatu události, tj. vynucené vystěhování.

- **Téma**

V druhé polovině 19. století se vyostřilo napětí mezi česky a německy mluvícím obyvatelstvem českých zemí, jež byly součástí habsburské monarchie. Emancipace českého etnika vyvolala obrannou reakci na straně německy mluvícího obyvatelstva, což na politické scéně vedlo k debatám o zrovnoprávnění obou etnik, o podstatné autonomii pro české země a o federalizaci monarchie. Na Moravě došlo k vyrovnání (politické zastoupení, rozdělení krajů a způsob voleb) mezi oběma stranami v r. 1910, v Čechách dohoda nebyla dosažena kvůli začátku 1. světové války.

Výsledkem 1. světové války bylo zhroutilí rakousko-uherského soustátí. Ve střední Evropě vznikla řada nových států, mezi jinými i Československo. Mírová jednání se vedla na různých místech kolem Paříže. V novém Československu žádná etnická skupina neměla většinu. Nový stát se prezentoval jako národní stát, tj. stát jednoho národa, totiž československého, přičemž německé etnikum dostalo statut menšiny. Politické zastoupení etnicky německého obyvatelstva odmítlo nový stát pod vedením především Čechů a zpočátku prosazovalo připojení k novému Rakousku. V r. 1919 vypukly velké demonstrace pro to, aby německá menšina mohla volit do rakouského parlamentu, přičemž armáda střílela do davu. Několik desítek protestujících zemřelo.

V mírových jednáních československá vláda přislíbila pro německou menšinu rozsáhlá práva, která byla postupně uvedena v život. Některá byla ovšem tak složitě dosažitelná, že neměla žádný praktický význam pro zlepšení situace německé menšiny.

Postupem času se německá menšina smířila s novým státem, a to i z důvodu, že život v Československu byl po ekonomické stránce lepší než v Rakousku nebo v Německu, kde vládli značný politický chaos. Politická reprezentace se rozdělila na část, která odmítla aktivně spolupracovat s pražskou vládou, a část, která přistoupila ke spolupráci. Posledně jmenovaná – zejména sociální demokraté – pak v r. 1926 vstoupila do vlády, kde měla do konce 1. republiky tři ministry. Nejlepší roky meziválečného Československa jsou z těchto i jiných důvodů datovány do období 1926-29.

Na sklonku r. 1929 vypukla v Americe velká ekonomická deprese, která měla drtivý dopad na evropské ekonomiky, obzvlášť na německou. Ta prošla v následujících letech hyperinflací a obrovskou nezaměstnaností. I československé hospodářství dostalo rány, ale bylo odolnější. Následky krize pro Sudety byly tvrdší než pro vnitrozemí ČSR. Jednak pražská vláda zadala veřejné zakázky především firmám etnických Čechů, méně do sudetských oblastí. Navíc další důležitý zdroj příjmů - turistický ruch z Německa - se výrazně omezil z důvodů krize. Pocit druhořadosti mezi českými Němci ožil.

V lednu r. 1933 se v Německu dostal k moci Adolf Hitler. Jeho centralizace moci, zrušení demokratických struktur a ekonomické reformy založené na zbrojním průmyslu a vybudování infrastruktury vedly ke zdání, že Německo se rychle ozdravuje z hluboké krize. Navíc byly v mnoha částech Evropy nastoleny autoritativní nebo fašistické režimy. Československo bylo v té době ve střední Evropě jediným státem, kde nadále fungovaly základní demokratické principy. Postupně se ovšem vztahy s okolními státy zhoršovaly. Aby svoji mezinárodní pozici zlepšilo, uzavřelo ČSR v r. 1935 smlouvu se Sovětským svazem, která měla být vedle smlouvy s Francií základním východiskem pro československou mezinárodní politiku. V západní Evropě byla smlouva přijata s rozpaky z důvodu strachu před komunismem.

V atmosféře radikalizace založil v r. 1933 Konrad Henlein Sudetendeutsche Heimatsfront (Sudetoněmecká vlastenecká fronta), později přejmenovanou na Sudetendeutsche Partei. Ve volbách v r. 1935 získala cca 70 % hlasů sudetoněmecké menšiny a stala se druhou největší stranou v parlamentu. Do r. 1937 se profilovala spíše jako fašistická strana typu Mussoliniho, později teprve jako nacionálně socialistická podle Hitlerova vzoru. Henlein požadoval rozsáhlou autonomii pro Sudety, přičemž postupně svoje nároky stupňoval. Od r. 1937 se stal Hitlerovým nástrojem k rozbití Československa.

Po znovuzískání plné kontroly nad některými západními částmi Německa (Saarland, Porýní) se v březnu 1938 připojilo k Německu i Rakousko. V létě zesílil tlak na Československo, aby vyřešilo situaci kolem sudetských Němců. V západní Evropě – převážně ve Velké Británii a ve Francii – se rozšířil názor, že je třeba Sudety předat Německu s argumenty, že je přirozené a legitimní zahrnout Němce do jednoho státu, že problém Sudet je výsledkem některých chyb Versailleského míru, jež se musí napravit, a že sudetská otázka nestojí za válku. Na mezivládní konferenci se Itálie, Francie, Velká Británie a Německo v Mnichově v září r. 1938 dohodly na připojení Sudet k Německu. Dohodu, které se Československo nezúčastnilo, akceptoval prezident Edvard Beneš, který v zápětí rezignoval a opustil zemi. Na 200.000 československých občanů, často zaměstnanců státních úřadů, se muselo vystěhovat ze Sudet. Nadšení sudetských Němců pro anexi pohraničí opadlo přibližně od r. 1941, když se jejich hospodářská situace opět začala zhoršovat. Navíc byly ztráty mezi sudetoněmeckých vojáky, kteří museli narukovat do německé armády, poměrně vysoké. Otevřený odpor proti Hitlerovi se

mezi sudetskými Němci vyskytoval (někteří duchovní, sociální demokraté a komunisté), ale byl omezený.

Již v březnu r. 1939 byl Benešův nástupce Emil Hácha donucen podepsat okupaci českých zemí Hitlerovým Německem, přičemž Slovensko získalo samostatnost jako loutkový stát závislý na Německu. Během druhé světové války se někteří příslušníci sudetských Němců podíleli na správě protektorátu Čech, Moravy a Slezska a na represivním aparátu. Nejznámějším je K.H. Frank, druhý muž v Sudetoněmecké straně. Sám Henlein dostal druhořadou funkci.

Edvard Beneš založil v Londýně exilovou vládu, která byla uznána Velkou Británií a Francií v r. 1941. Jejím hlavními cíli bylo obnovení Československa v hranicích před Mnichovskou dohodou a vyřešení sudetoněmecké otázky. Zasadila se o vysídlení sudetoněmeckého obyvatelstva, zpočátku na 800.000 osob, postupně na bezmála 2 miliony. Pro tento krok dostala postupně souhlas u spojeneckých vlád. Nejdůležitějším se jeví souhlas sovětské vlády z r. 1943, kdy bylo jasné, že SSSR bude hlavním osvoboditelem Československa. Výměnou za tento souhlas se exilová vláda zavázala, že v zahraničně-politické orientaci bude postupovat v důrazné loajalitě vůči SSSR.

Po osvobození byla sudetoněmecká menšina vysídlena z území Československa téměř celá. V první fázi – zhruba do srpna 1945 – se jednalo o akt provázaný otevřeným násilím. Oddíly, které se představily jako partyzánské (pod kompetencí KSČ), vyhnaly lidi ze svých domovů bez dalších příprav, shromáždily je ve velmi provizorních podmínkách a transportovaly je nelidským způsobem přes hranice. Během tzv. „divokého odsunu“ padla většina obětí, které uvádí českoněmecká komise historiků (20.000 až 30.000). Byly spáchány i masové vraždy (např. Postoloprty, Ústí nad Labem). Druhá, organizovaná fáze, začala po spojenecké konferenci v Postupimi, která podmínila svou akceptaci vysídlení humánním zacházením s vysídlovanými. Tato fáze trvala do listopadu r. 1946. Z přibližně 3 milionové menšiny zůstalo v Československu na 200.000 osob, často z důvodu nepostradatelnosti v podnicích nebo kvůli smíšenému manželství. Někteří tzv. antifašisté z řad sudetských Němců mohli zůstat, ale většina si zvolila taktéž odchod z Československa. Legislativní stránky vysídlení jsou upraveny v dekretech prezidenta republiky, tzv. Benešových dekretech.

Dopad vysídlení na pohraničí byl drtivý. Příslušné úřady chtěly nejen znovu osídlit území, potřebovaly také zajistit chod klíčového průmyslu, obzvláště uhelných dolů. V oblasti se usadili nakonec reemigranti z východních regionů Evropy (např. ze Zelowa, z Volyně atd.) a obyvatelé romského původu ze Slovenska. Revolučně naladěné pohraničí se stalo velkou oporou KSČ.

V následujících letech prožilo pohraničí velkou devastací, která se dodnes nezastavila. Několik set vesnic zmizelo, spousta kostelů spadla nebo je v neopravitelném stavu, je zrušeno bezpočet hřbitovů. Příchod nového obyvatelstva bez vazeb a kořenů v regionu způsobil nezáměr o jeho vývoj a perspektivu. Navíc se velká část pohraničí stala pohraničním pásmem, kam měl přístup málokdo a kde se pod záminkou bezpečnosti odstranila spousta usedlostí. V důsledku toho dnešní pohraničí bojuje s nezaměstnaností, kriminalitou a prostitucí.

V období komunistické diktatury bylo tabuizováno téma vysídlení, o němž se spíše mluvilo v kruzích politického disentu. Pád železné opony a návrat do Evropy znamenaly také návrat česko-německé problematiky. Po dlouhých jednáních byla v lednu r. 1997 podepsána česko-německá deklarace, v níž česká strana vyjádřila politování nad excesy během vysídlení sudetoněmecké menšiny. Prohlášení a deklarace z církví a občanské společnosti jdou dál a považují vysídlení jako takové za špatné. Na druhou stranu některé (politické) síly používají vztah k Němcům jako důkaz své národní věrnosti. Českoněmecká problematika zůstává nadále velmi citlivá.

Čeští Němci byli vysídleni především do západního Německa, ale také do východního Německa a Rakouska. Jejich integrace do společnosti těchto zemí probíhala pomalu, ale úspěšně. Mnozí (i když zdaleka ne všichni) sudetoněmečtí vysídleni se sdružují v Sudetendeutsche Landsmannschaft (Sudetoněmecký krajanský spolek). Ten se skládá z pěti částí v podstatě podle politické příslušnosti a pohledu na českoněmecké vztahy. Zatímco jedna část (Witikobund) žádá po České republice odškodnění za zbylý majetek, druhá (Ackermannsgemeinde) je mnohem kritičtější vůči vlastní minulosti a klade důraz na usmíření. Česká vláda nepovažuje Landsmannschaft za partnera v dialogu o českoněmeckých záležitostech. Na místní úrovni tyto kontakty s představiteli Landsmannschafu však fungují a dokonce existují i společné projekty (např. na opravy kostelů nebo hřbitovů).

- **Příběhy a příklady**

Příběh 1

Paní Susanne se narodila v r. 1930 ve městě Trautenau / Trutnov/, ale už brzy se přestěhovala s rodiči do Prahy. Bydleli kousek od Stromovky, kam chodili na procházky. Tatínek Alois pracoval jako technik nejdříve u Škodovky, pak u firmy Siemens. Doma mluvili zpravidla německy, ale když rodiče nechtěli, aby děti něco slyšely, přešli do češtiny. Považovali se za české Němce, což byla pro ně jiná kategorie než Němci z Německa, které neměli v oblibě. Nazývali je „Piefkes.“ V r. 1937 se rodina přestěhovala do Mährisch Schönberg / Šumperk/, kde otec dostal lepší práci. Ocitli se ovšem v části země, kde bydleli jen německy mluvící obyvatelé. Ve škole spolužáci neměli příliš pochopení pro Susanne, která byla zvyklá z Prahy na rozdíly zvyků a jazyků. Často ji kvůli tomu otravovali. Léto r. 1938 strávila Susanne u Baltského moře. Pobyt se prodloužil, a když se konečně vrátila, byly Sudety již připojeny k Hitlerovu Německu. V roce 1940 byl její otec, který se mezitím stal členem NSDAP (Hitlerova strana), povolán do armády, aby sloužil u letectva. Susanne onemocněla na plicích a s maminkou se dočasně přestěhovala k babičce v Jungbucht / Mladých Bukách/. Doufali, že válka nebude trvat dlouho a že se otec vrátí ve zdraví. Na začátku války, když jí bylo 10 let, vstoupila Susanne do mládežnické organizace Hitlerjugend, která uspořádala různé aktivity pro mladé. Ne že by vyloženě chtěla, ale bylo to něco jako chodit do školy- automatické a logické.

Od r. 1943 byly první náznaky, že válka vyústí v porážku Hitlerova Německa. V Sudetech se čím dál tím častěji objevovali zranění vojáci. Chyběla jim noha nebo ruka, byli ochrnutí. A rozhlas často hrál písně o loučení s padlými vojáky. V létě r. 1944 se pak začali hlásit první uprchlíci z východu, kteří opustili svůj domov ze strachu z postupující Rudé armády. Brzy pak to byly davy a někteří z uprchlíků byli také ubytováni doma u Susanne. Když pak v květnu 1945 dorazili sovětské vojáky, musely se Susanne a její matka schovat na půdě z obav ze znásilnění. Ještě dlouho se tam schovávaly v noci. Velmi rychle bylo jasné, že nemohou zůstat ve svém domě. Ten byl totiž zabaven pro místní národní výbor. Bydlely pak rok ve sběrném táboře, Susanne musela pracovat v místní tkalcovně. Nesměla cestovat a musela nosit bílý pásek kolem ruky s písmenem N.

V červnu r. 1946 byla Susanne se svou rodinou nakonec vystěhovaná do Bavorska, do vesnice Rattelsdorf. Otec, který byl krátce před tím propuštěn z válečného zajetí, našel práci v blízkém Bambergu. Po několika měsících dostala rodina byt. Susanne začala opět chodit do školy, ale musela se zvyknout na jinou němčinu- například zatím co ona byla zvyklá ze Sudet na „schén,“ ostatní vyslovovali „schön“ (krásné).

Susanne trvalo dlouho, než si zvykla na nový domov. Pro sebe uzavřela období války a vyhnání teprve v okamžiku, kdy se dostala na vysokou školu. V r. 1977 navštívila poprvé po vysídlení svou rodnou zemi a známé z dětství. Uvědomovala si ale, že už to není její domov. Nechtěla by bydlet v komunistickém Československu. Nikdy se nestala členkou Sudetendeutsche Landsmannschaftu, tato organizace jí nebyla po chuti. V pozdějších letech se pak angažovala pro azylanty a uprchlíky, obzvláště v době války a etnických čistek v bývalé Jugoslávii.

Příběh 2

Paní Martě bylo 24, když se Sudety připojily k Německu. Narodila se v Mostě v roce 1924, měla otce Čecha a matku Němku. Otec pracoval u dráhy. Doma mluvili oběma jazyky, víc ale německy než česky. Marta chodila na místní německou základní školu. Most byl v té době velmi smíšený. Česká menšina byla výrazná, německá převaha nebyla příliš velká i díky přítomnosti početné židovské populace.

Do doby nástupu Hitlera bylo soužití těchto skupin v Mostě docela dobré. Pak najednou začali někteří spolužáci nosit bílé podkolenky. Objevovaly se symboly fašismu, většinou v souvislosti s henleinovci. Ti pravidelně organizovali pochody svých přívrženců přes Most. Soused, který se přidal k hnutí, změnil chování vůči Martině rodině. Předtím byl vždy příjemný, pak dával najevo svůj nesouhlas se smíšeným manželstvím Martiných rodičů. A přestal pozdravovat: „Dobrý den,“ teď už to bylo jen: „Heil Hitler.“

Po připojení Sudet k Hitlerovu Německu ztratil otec práci a našel nakonec zaměstnání v Karlových Varech. Matka koptovala pro československou státní příslušnost (což znamenalo, že si ji chtěla nechat), ale němečtí úředníci jí to nedovolili z důvodů, že je přece rodilá Němka. Život pro smíšenou

rodinu byl v Mostě velmi těžký, proto se rodiče nakonec rozhodli přestěhovat do Postoloprta, které ležely také v Sudetech. Otec našel práci v místním cukrovaru.

Po osvobození se rodina vrátila do Mostu. Město se ale velmi rychle měnilo tím, že Němci byli vysídleni a židovské obyvatelstvo bylo za války zlikvidováno. Komunisté převzali kontrolu nad hornickým městem. Marta měla pak potíže, aby našla práci kvůli svému smíšenému původu. Dlouho musela čelit otázkám, proč mluví tak dobře německy. Nakonec si našla takového manžela, který byl ochoten přijmout její smíšenou identitu. Spolu zůstali na Mostecku dodnes.

- **Zdroje**

Odborná literatura:

Beneš, Z. a.j.(2002). Rozumět dějinám, Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948. Praha.

Glötz, P. (2006). Die Vertreibung, Böhmen als Lehrstück, München 2003; Vyhnání, České země jako poučný případ. Litomyšl.

Hahnová, E. (1996). Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí. Praha.

Krčmář, L. a.j.(2004). Zničené kostely (Průvodce historií západních Čech č. 14). Domažlice.

Mikšíček, P. a.j. (ed.) (1996). Zmizelé Sudety / Das verschwundene Sudetenland. Domažlice.

Staněk, T. (1996). Perzekuce 1945. Praha.

Vyšohlíd, Z. & Procházka, Z. (2003). Čím ožívá krajina, osudy 129 kostelů na Domažlicku a Tachovsku 1990-2002 (Průvodce historií západních Čech č. 6). Domažlice.

Wagnerová, A. (2000). Neodsunuté vzpomínky, česká zkušenost pohraničí. Praha.

Wagnerová, A. (1993). Odsunuté vzpomínky. Praha.